

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА І ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Україна перебуває нині на етапі переходу від посттоталітарного до демократичного державного устрою, і успішність цього переходу найбільшою мірою буде залежати від психологічних ресурсів суспільства, а саме готовності громадян, насамперед молоді, «вбудовуватися» в систему демократичних відносин та долучатися до побудови громадянського суспільства.

Процеси, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, можна описати термінами теорії модернізації. Ця теорія, як відомо, виникла з потреби опису явищ змін у соціально-економічних стосунках традиційних суспільств, що здобули політичну незалежність і прагнуть набути рис сучасних розвинених суспільств. Але процес модернізації вимагає певного часу. Цей період можна назвати транзитивним, тобто періодом переходу, трансформації одного типу суспільства в інший. Політична система України є транзитивною також через те, що сучасне українське суспільство живе, керуючись одночасно різними конкуруючими ідеологіями. Якщо така конкуренція відбувається між приблизно рівними силами, оцінка реального буття в суспільстві також набуває транзитивного характеру. Виникає ситуація громадянської невизначеності, неусвідомленості актуального стану. Людям важко зрозуміти, в якому суспільстві вони живуть, до якого рухаються і що треба робити для досягнення бажаного результату. І для того, щоб правильно оцінити перспективи розвитку нашої країни, необхідно не тільки аналізувати соціально- економічну статистику або таємниці політичної боротьби у вищих ешелонах влади, не тільки знати політичні уподобання й орієнтації населення, а й сприймати потенціал зміни політичної свідомості громадян як соціально-психологічне джерело трансформаційних суспільних процесів.

Метою статті є визначення психологічної сутності феномена громадянського суспільства та особливостей динаміки політичної свідомості сучасної студентської молоді в контексті суспільно-політичних перетворень в Україні.

Як відомо, між політичною системою як такою і її відображенням у свідомості людини лежить проміжна інстанція у вигляді політичної свідомості суспільства – стійкої сукупності панівних уявлень, думок та оцінок з приводу вибору методів і засобів політичної взаємодії суб'єктів та об'єктів влади для забезпечення цілісності й розвитку суспільства. Політична свідомість є однією з основних форм суспільної свідомості, яка виникає разом з появою політичної влади і державності. У найбільш загальному розумінні політична свідомість – це сукупність усіх характерних для людей цієї епохи теоретичних і стихійних політичних уявлень і настановлень.

З позицій ролі теорії політична свідомість виконує такі функції:

- регулятивну (за допомогою системи ідей, уявлень, переконань тощо дає орієнтири щодо політичної участі);
- оцінювальну (сприяє виробленню певного ставлення до політичного життя, конкретних політичних подій);
- інтеграційну (завдяки спільним цінностям, ідеям, настановленням сприяє об'єднанню соціальних груп суспільства);
- пізнавальну (допомагає людям засвоювати політичну інформацію, аналізувати навколишню політичну дійсність);
- прогностичну (є основою для передбачення змісту і характеру розвитку політичних процесів, дає змогу отримати інформацію про майбутні політичні відносини);
- мобілізаційну (спонукає людей до політично орієнтованої поведінки, участі в суспільно-політичному житті задля відстоювання своїх інтересів, об'єднання зі своїми однодумцями в партії, рухи та інші об'єднання).

Громадянське суспільство сьогодні здобуває визнання як елемент міцного фундаменту політичної системи, але його розуміння має надто розмиті характеристики і разом з тим відчуває на собі зовсім різні підходи до визначення своєї сутності з боку вчених-політологів, соціологів та політичних психологів. Наразі побутує досить широкий підхід до розуміння громадянського суспільства як певного етапу розвитку будь-якого суспільства. З цієї позиції громадянське суспільство є характеристикою суспільства щодо його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини й громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків. Відповідно, якщо спиратися на зазначену концепцію, термін «громадянське суспільство» описує певний тип суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку [3, с. 76]

Інший підхід під громадянським суспільством пропонує розуміти комплекс усіх позадержавних суспільних відносин (Г. Г. Дилігенський, Г. Йоаш, М. Маркус, М. Молнар, О. К. Уледов). За такого підходу громадянське суспільство заявляє про себе як природна форма опозиції авторитетові влади, розвинена система суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини. Ці відносини реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партій, громадських організацій, ініціатив, громадських рухів, недержавних засобів масової інформації, які справляють визначальний вплив на діяльність органів державної влади та протидіють їй у разі посилення авторитарних тенденцій.

На наш погляд, найбільшою мірою відповідає сучасному етапу суспільного розвитку концепція А. Ф. Колодій, відповідно до якої громадянське суспільство об'єднує будь-які форми комунікації членів суспільства задля реалізації певних спільних інтересів. Відповідно, сутнісною ознакою громадянського суспільства як суспільного явища є його заснованість на певному спільному інтересі комунікації учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферою родинних відносин і сферою реалізації публічної влади [2, с. 67].

Отже, громадянське суспільство – це не лише сфера, а й історично сформований тип взаємодії, певна модель соціальної організації, про наявність якої можна говорити лише тоді, коли означена сфера суспільного життя набуває певних інституційних і культурно-психологічних характеристик. Сутність громадянського суспільства визначається мірою індивідуальної свободи, самоцінності і самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і взаємовідношенням незалежних один від одного і від держави індивідів. У цьому контексті, якщо для держави пріоритетами є безпека, стабільність, порядок і захищеність, то для громадянського суспільства пріоритетами стають свобода, ініціатива, динамізм і спонтанна активність громадян [4, с. 90].

З погляду культури охарактеризована вище підсистема суспільства може називатися громадянським суспільством лише за умови, якщо результатом функціонування її інститутів є те, що соціологи називають соціальним капіталом, і якщо домінуючими стають цінності громадянської культури. Тобто громадянське суспільство позначає структурно визначену, інституціоналізовану підсистему суспільства зі специфічними, тільки їй притаманними, незалежними від держави, добровільними формами громадської активності й солідарності, з особливими культурними, і навіть соціально-психологічними, ознаками. У ньому не тільки існує значна кількість добровільних асоціацій, забезпечених та поєднаних відповідною мережею засобів комунікації, а й домінують громадянські цінності та спілкування на засадах довіри і толерантності.

Політична культура – це сфера громадського життя як сукупність ціннісних орієнтацій, стереотипів сприйняття і типових зразків поведінки в політичному середовищі, що характеризують взаємовідносини громадян і влади. Елементами політичної культури є: минулий політичний досвід, основні політичні цінності і переконання, стереотипна оцінка

політичних подій і процесів; особливості етнічних, релігійних, соціальних, партійних та інших груп; рівень політичної інформованості населення; характер політичних очікувань населення та ін.

Існують різні класифікації політичної культури. Відповідно до однієї з найбільш поширених виділяють три основні типи політичної культури: патріархальний, підданський та культуру участі. Патріархальна (чи приходська) політична культура характерна для людей, що мешкають у політично нерозвиненому середовищі, мають нечітке уявлення про політику, індивідуально ставляться до неї. Підданська політична культура передбачає, що люди відчувають себе суб'єктами політики, співвідносять себе з певною політичною спільнотою, передусім з державою. Але вони сприймають себе як пасивних учасників політичного процесу, не вірять у те, що спроможні хоч якось впливати на політичний процес. Політична культура участі (активістська культура) означає, що люди беруть активну участь у політичному житті, мають досить високий рівень очікувань щодо своєї політичної компетентності і дівості своїх політичних акцій.

Політичну культуру українського суспільства можна з повним правом назвати фрагментарною, оскільки вона на цьому етапі розвитку за багатьма ознаками відповідає її характеристикам, серед яких незбійність думок громадян щодо політичного устрою суспільства, розбіжності в питаннях розуміння влади, соціальна дезінтегрованість, брак довіри між окремими групами, неохайне ставлення до державних структур, висока міра конфліктності, застосування насильства, нестабільність урядів.

До основних рис громадянської політичної культури належать:

- переконаність громадян у тому, що вони повинні брати участь у політичному житті та їхня віра у свою спроможність впливати на уряд;
- достатня компетентність;
- готовність у разі потреби долучитися до політичного життя;
- віра політичних еліт у силу та впливовість громадської думки і громадянської участі;
- прихильне ставлення громадян до чинної політичної системи;
- панування відносин взаємної довіри та співробітництва між громадянами, поміркованості й здатності йти на компроміси.

Під компетентністю носіїв громадянської культури мається на увазі зацікавленість політикою; розуміння суті демократії й механізму її функціонування у своїй державі; схвальне ставлення до своєї держави; усвідомлення своєї значущості та здатності в разі потреби впливати на політику держави. Щоб оцінити динаміку політичної свідомості сучасної української молоді, ми провели порівняльний аналіз результатів комплексних емпіричних досліджень 2007–2009 та 2014–2015.

Порівняльний аналіз результатів оцінювання конфліктних та інертних зон (розрив між цінністю і доступністю) у свідомості молоді станом на 2007 - 2009 та 2014–2015 роки показав загальне зростання показника внутрішнього конфлікту. Майже увесь перелік цінностей, які у свідомості молоді відповідають характеристикам демократичного суспільства, за винятком «свободи слова», «підпорядкування закону» та «відповідальності перед суспільством», потрапив у зону внутрішнього конфлікту, а саме є цінним, але недоступним для більшості молодих людей.

Порівняльний аналіз результатів двох зрівів (2007–2009 і 2014–2015 років) за допомогою проєктивних методик «незавершених речень» та «спрямованої проєкції» виявив тенденцію зростання модальності сприйняття політичних явищ та суб'єктів політики в негативний бік. Водночас політичні події, які передували останньому діагностичному зрізу, викликали зростання комунікативної активності та готовності спрямовувати свої зусилля на розвиток країни, на обов'язкову участь в електоральних процесах, на допомогу певним незахищеним категоріям громадян. Динаміка показників політичної свідомості свідчить про зростання інтересу до політичних подій. Але негативні емоції, розчарування і страх не сприяють посиленню готовності до участі в реальних подіях.

Загалом якісна оцінка результатів відображає неготовність політичної свідомості студентської молоді до розбудови реального громадянського суспільства. Навіть Євромайдан 2013–2014 років не додав до змісту політичної свідомості студентства необхідних уявлень щодо непримусової активності, розуміння необхідності громадянської консолідації з метою впливу на політичні процеси. У цьому контексті зберігає свою актуальність зауваження М. М. Слосаревського: «В Україні сформувався підданицький тип політичної культури, котрий характеризується високим рівнем інтересу до політики, але водночас низькою політичною активністю. Він не відповідає цінностям і нормам громадянського суспільства. Альтернативним вважається громадянський (активістський), якому притаманна висока політична активність, що дістає свій вияв у самодійних об'єднаннях громадян» [5, с. 326].

На основі результатів проведених нами досліджень можна зробити такі висновки. Головне, політичній свідомості студентства бракує цілісності її структури, про що свідчать розбіжності між цінностями-цілями і цінностями-засобами. Це означає, що бажання жити в демократичному громадянському суспільстві у молоді не пов'язане з прагненням об'єднуватися з іншими для захисту власних інтересів та перманентного впливу на владу і контролю над нею, з прагненням брати на себе відповідальність, підпорядковуватися закону та ін. Тому перед суб'єктами політичної соціалізації (педагогами, батьками, представниками чинної влади, молодіжними організаціями, ЗМІ тощо) постає завдання реально готувати молодь до життя в громадянському суспільстві. Ідеться про розвиток політичної суб'єктності, ініціативи, самодійності, навичок сумісних дій, здатності конструктивно вирішувати складні соціальні питання, а головне – про толерантність та готовність до суспільної взаємодії задля їх розв'язання. Проблеми політичної психології. Вип. 2 (16) 304

Література

1. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – 250 с.
2. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А. Ф. Колодій. – Львів: Червона Калина, 2002–276 с.
3. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства / П. М. Любченко. – Х.: Одиссей, 2006. – 352 с.
4. Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты / В. В. Речицкий. – К.: Сфера, 1999 – 496 с.
5. Слосаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі: Вибрані твори / М. М. Слосаревський. – К.: Міленіум, 2009. – 340 с.